

L'EDUCACIÓ EN LA SEGONA REPÚBLICA

Les escoles en el temps de la guerra. L'aplicació
del CENU a l'ensenyament primari a
Granollers 1936-1939
Schools in wartime. Applying the CENU
(Council for New Unified Schools) in Granollers
during the Civil War (1936-39)

Rosa Serra i Sala
Universitat de Girona

Data de recepció de l'original: març de 2007
Data d'acceptació: juny de 2007

ABSTRACT

In wartime, schools provide testimony about the daily life in small cities such as Granollers, which acquired the title of city in 1927, due to the fact that it could offer its inhabitants secondary school education. At that time, the life style in this progressively industrial city was based on agriculture and characterised by humbleness and hard work. In addition, the city was also involved in developing secular and social concepts that, when combined together during the nineteenth century, resulted in different school models. The city grew during the first third of the twentieth century and its pace of life increased in step with factories, potteries, the marketplace and trade. This practically ancient order, structured partly by the rhythm of the four seasons, was disrupted by a military coup d'état that took place in July 1936 and a social revolution that changed an exemplary citizenship model related to children's edu-

cation and acquiring knowledge. Schools changed as a result of a remarkable teaching philosophy that sought to regenerate and improve society, make the most of children's abilities and build a new society by means of a single, public, secular and Catalan school. Applying the CENU (the Council for New Unified Schools) to the city's schools changed the educational profile of the city and the career orientation of its teaching staff. The lines of action followed in Granollers can be found in the article. The nature of the reforms is related to proposals for hygiene, health, and teaching put forward by the New School. There were practically no changes in State-run schools in terms of teaching staff. Teachers from schools that had been closed adapted to the CENU's new social and working order and there was a high turnover of teaching staff because of transfers to other towns, deployment to the front, retirement and death. However, during the Civil War this small and really quite anonymous city, where people led a simple life, became a focal point of the war. On 31 May 1938, the civilian population in the city of Granollers were bombed while going about their daily business: children on their way to school, adults off to work or heading for the ration queue in search of food to keep them in life and limb. This attack against the population threw daily life into turmoil, reducing houses and part of the Porxada to rubble. One teacher was killed when a school was hit. Children had been playing in the Plaça de Can Sínia on their way to school when the bombing began and some were injured by the blasts. The resulting upheaval lasted until the end of the war, severely compromising teaching practices and causing a high rate of school absenteeism. Unfortunately, then, the CENU's regeneration principles disappeared shortly after they had been introduced. Many years were to go by before the city could emerge from being under the shadow of Franco.

KEY WORDS: CENU (Council for New Unified Schools), coup d'état, social revolution, educational planning, school reorganisation, building refurbishment, bombing, school absenteeism.

RESUM

Com que les escoles han definit un dels models de ciutadania, he agafat aquest punt de referència per explorar en l'educació del primer terç del segle XX a la ciutat de Granollers, capital del Vallès Oriental. Amb l'esclat de la Guerra Civil es va reorganitzar aquest model de participació de la ciutadania

en un dels aparells de gestió: l'escola. Calia elaborar la descripció del sistema escolar previ al conflicte bèl·lic; així es podrien percebre les actuacions aplicades durant la reforma del model educatiu que corresponia una nova orientació de la societat civil. L'aplicació del CENU a les escoles de la ciutat fou un fet que va canviar el mapa escolar de la ciutat i l'orientació laboral del professorat. A l'article es poden llegir les línies d'actuació seguides a Granollers. La naturalesa de les reformes correspon a les propostes d'higiene, salubritat i pedagogia proposades des de l'escola nova. En l'àmbit del professorat no es va notar pràcticament cap canvi a les escoles regides per l'Estat. Els mestres de les escoles tancades s'adaptaren al nou ordre social i laboral del CENU i hi hagué moviment en el professorat, motivat per desplaçaments a d'altres poblacions, per trasllat al front de guerra, per jubilació i per defunció.

Exposades les característiques del CENU a Granollers, es veu que es van aplicar les quatre accions plantejades en la seva totalitat. El professorat dels grups escolars va seguir amb els nomenaments oficials; els que no tenien titulació van passar pel règim d'oposicions prescrit. Tot aquest procés adquirí relleu, però unit com anava al procés de guerra, va sofrir un desgast progressiu en la societat civil, que patia a la rereguarda les migradeses i la inestabilitat de la Guerra Civil; ambdós fets va contribuir, de manera progressiva l'absentisme escolar.

PARAULES CLAU: CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada), cop d'estat, revolució social, planificació educativa, reorganització escolar, rehabilitació d'edificis, bombardeig, absentisme escolar.

I. INTRODUCCIÓ

La política educativa de la Segona República va impulsar l'ensenyament, amb l'objectiu de millorar-ne les condicions i modernitzar la societat. En governs previs a la República apareixen alguns lleus esclats de progrés en ensenyament: destaca la iniciativa de diverses personalitats que, amb pensaments més liberals, van voler actualitzar els models educatius, crear escoles i aplicar mètodes pedagògics actius que provenien de l'escola nova. D'altra banda, però, hi havia llarguíssims períodes d'indiferència, amb el principal problema que tenien un dèficit important en places a l'escola pública. Algunes dades sobre escolarització, que ja són conegudes, indiquen el nivell educatiu del primer terç

de segle XX: l'any 1920 la població de l'Estat espanyol registra un 52 % d'analfabetisme; a Catalunya aquest percentatge és del 39,7 %. L'any 1931, amb la proclamació de la Segona República i amb aquest balanç previ, el nou govern vol posar fil a l'agulla per millorar el nivell educatiu de la societat.

A Granollers, durant la Segona República, es va viure un gran interès per l'ensenyament. Es volien millorar les condicions educatives i es pretenia modernitzar la societat; calia que les escoles s'engresquessin en el camí de renovació.

No obstant això, cal dir que l'àmbit de l'ensenyament patia un retard en diversos aspectes; des del segle XIX hi havia un dèficit de places a l'escola pública i la Corporació Municipal de la ciutat va sol·licitar la presència d'ordes religiosos que obrissin les seves escoles per pal·liar aquesta mancança. Aquest fet no garantia pas l'escolarització total però era una forma, des de la iniciativa privada dels pares, de portar els seus fills a l'escola. És per això que es troben a la ciutat escoles de diversos ordes religiosos, cosa que s'afegia també al corrent de creació d'escoles i hospitals que durant el segle XIX van atendre la població civil arreu de Catalunya. Cal dir que en aquest mateix període la població va augmentar perquè es van obrir tot un seguit de fàbriques de teixit i Granollers es va anar convertint en un nucli industrial. Paral·lelament al creixement demogràfic, des d'altres àmbits —pedagògics, polítics i sindicals— van sorgir iniciatives per escolaritzar la població més jove.

El perfil demogràfic de Granollers l'any 1936 era de 14.165 habitants; 7.488 dones i 6.677 homes. Del total d'habitants censats, el 81,4 % eren nascuts a Catalunya, 2.117 declaraven haver nascut fora de Catalunya i 107, afirmaven que havien nascut a l'estranger. La població es dedicava al treball agrari i comercial. Tanmateix, progressivament, amb la industrialització, la ciutat canvia de fesomia, s'obren nous carrers i, ací i allà de la ciutat, es veuen créixer i fumejar les xemeneies de les fàbriques tèxtils. La ciutat comença a girar seguint l'ordre de les sirenes de les fàbriques i els carrers s'omplen i es buiden d'obres que, a peu o amb bicicleta, acaben o comencen el torn i se'n van cap a casa, esperant tornar per acabar l'altra meitat del torn. No podem oblidar el mercat del dijous, que omple la ciutat de colors i d'olor de fruita; d'aviram i de bestiar a les places. Als carrers, els veïns dels pobles dels voltants venen els productes de la terra i compren les eines, els garbells i la roba, productes manufacturats de merceria; farmàcia i atenció sanitària. És una ciutat que respira la quotidianitat d'una vida d'ordre.

Tornant al període de què parlem, en el curs 1936-37, el cens escolar de Granollers comprenia 2.407 alumnes. Aquest nombre es veié incrementat per

l'arribada de refugiats i evacuats de guerra des de 1936 fins al final de 1938. L'historiador granollerí Albert Camps documenta els primers refugiats procedents de Madrid, Màlaga i Donostia (Sant Sebastià) amb 125 alumnes del col·legi de Santa Marca de Madrid.¹ Durant el procés d'estudi de l'aplicació del CENU a Granollers, he tingut la sort d'entrevistar alguns mestres: Maria Brau i Auferil, Joan Triadú i Font i Agnès Vendrell de Cumella; tots han aportat la frescor i la naturalitat d'un gran canvi en matèria educativa.

2. LES ESCOLES PÚBLIQUES DE LA CIUTAT

Granollers disposava d'una escola pública graduada, inaugurada l'any 1919. És un edifici de dues plantes, ampli, de grans finestrals i escales a banda i banda per assenyalar l'entrada de les escoles de nens i nenes i un gran pati a la zona nord. Aquest edifici es va construir en el lloc del claustre del convent dels Mínims; encara avui dia es pot veure, en un petit pati interior, el pou de l'hort dels frares. Aquesta escola, construïda al bell mig del centre de la ciutat, significà molt per a Granollers; de dia va ser un centre d'infants, de nit s'hi impartien classes d'adults i també s'hi va instal·lar una petita escola de música. És evident la manca d'equipaments que hi havia. Aquest gran edifici fou anomenat per tothom «els col·legis nous» i fou patrocinat pel mecenatge del prohom granollerí Genís Perantón i Forns, que va voler deixar una millora per a la ciutat i va oferir cent mil pessetes del seu patrimoni personal, que havia fet amb el negoci del teixit. Aquest col·legi es va convertir en referent dels dos parvularis públics que hi havia en el centre de la ciutat; un era el parvulari instal·lat en una casa de planta i pis amb un petit pati al carrer de Corró, xamfrà amb el carrer de València, i l'altre era el parvulari denominat Donya Josefa Puig, en un edifici municipal, també al carrer de Corró.²

¹ CAMPS I GIRÓ, Albert. «Els refugiats i evacuats de guerra a Granollers i el Vallès Oriental». A: DD. AA. *Revolta i Guerra Civil: 50 anys després. Granollers i Vallès Oriental* [catàleg de l'exposició, 16 de novembre-14 de desembre de 1986]. Granollers: Museu de Granollers, p. 20-24.

² Aquesta és la primera escola que es construeix a la ciutat. Aquesta construcció és una de les millores que es va produir a Granollers amb la revisió del mapa escolar, després de la promulgació de la Ley de Instrucción Pública de l'any 1857.

En aquell moment, la ciutat patia un dèficit de places escolars públiques important, la resolució de l'informe deixava clar que la ciutat havia de proveir la població infantil de cinc classes noves per arrecerar els nens i donar-los instrucció pública. Els cabals municipals no eren suficients i era ben cert que els locals que

A la zona sud de la ciutat, de nova expansió per l'impuls industrial, es va voler bastir un parvulari públic; és el primer edifici escolar de la ciutat construït per a aquesta finalitat, a càrrec de l'Estat, en el primer terç del segle XX. L'any 1930 l'arquitecte modernista Manuel Raspall en va fer els plànols, i cinc anys després es va aixecar aquesta obra. Aquesta escola va portar el nom del diputat republicà a Corts, Lluís Bello. Després de la Guerra Civil, i fins avui, el centre passà a denominar-se Joan Solans i Irió, un mestre del col·legi graduat que fou represaliat durant els primers moments de la revolta social a la ciutat després de l'esclat de la Guerra Civil.

A la zona agrària del veïnat de Palou, al sud del municipi, havien funcionat unes escoles en els baixos d'unes cases del poble. L'any 1932, sota l'impuls municipal, i a càrrec de l'arquitecte Jeroni Martorell, es van construir les escoles i cases per als mestres, amb grans finestres, i les cases dels mestres d'estil noucentista, en una nova ubicació, el passeig del Doctor Fàbregas. A més d'unes aules assolellades, àmplies i clares hi havia un pati de joc amb jardí i castanyers d'Índia que fan una ombra fresca a l'estiu, sota els quals es pot jugar bé; s'omplen d'una flor bellíssima a la primavera; a la tardor es tenyeixen de colors càlids i ofereixen castanyes de clova punxeguda que serveixen per jugar i, a l'hivern, queden nus i deixen entrar el sol i la llum a les aules. Aquesta nova escola, construïda enmig de camps, corresponia a una nova manera d'entendre el benestar dels infants i la concepció del que eren les escoles del poble. Actualment aquests edificis són el Centre Cívic de Palou perquè l'antic eix agrari que dinamitzava la zona ha canviat per una nova ubicació urbanística paral·lela a la via de tren i s'ha creat un gran complex amb un nombre elevat de població que ha produït la creació de noves escoles: Parvulari La Tortuga, un centre de primària Mestres Montaña, antics mestres montessorians de Granollers i el centre de secundària Celestí Bellera, que rep el nom d'un mestre de les antigues escoles de Palou.

s'estaven fent servir eren insuficients i llòbrecs; alguns procedien d'edificis religiosos que la ciutat disposava després de la desamortització, com Sant Domènec i el convent dels Mínims.

Aquestes mancances en la dotació d'escoles públiques fan que el governador civil de Barcelona, l'any 1866, faci arribar a l'Ajuntament deu mil rals per construir aquestes classes, que en aquella època es deien *escoles*. Es va construir a: «l'església de l'antic hospital de Sant Domènec» (Acta municipal, 10 d'abril de 1866).

Aquest fet també és indicatiu del compromís que es va adquirir aleshores des de l'Estat en matèria d'educació. No fou suficient, però a la ciutat es va conèixer el canvi.

Durant la revolta social que va esclatar després del cop d'estat militar, l'Ajuntament de la ciutat va confiscar els edificis religiosos i es van habilitar per a ús escolar amb el nom de *grups escolars*. Cal dir, però, que durant el període de l'aplicació del CENU, entre 1936 i 1939, les escoles de l'Estat no van acollir-se al pla de rehabilitació dels edificis perquè durant aquest període es va mantenir la doble titularitat dels centres, tot i que en alguns casos se'ls va aplicar el canvi de nom, atenent la nova ideologia; l'escola pública graduada Genís Pereantón fou anomenada grup escolar Lluís Castellà i Sanabra, per recordar el mestre racionalista granollerí que patí els greuges i aldarulls dels fets de la Setmana Tràgica a Granollers.³ La intervenció del CENU, en els centres públics estatals, no va anar més enllà.

3. ESCOLES PRIVADES DE CARÀCTER LAIC

Aquests centres es poden definir des de dues perspectives diferents: d'una banda, el grup de centres privats amb un plantejament pedagògic i un ideari laic i, de l'altra, les escoles que es trobaven distribuïdes per diversos llocs de la ciutat, de les quals s'encarregaven els mestres i es trobaven ubicades en cases particulars. Com ja s'ha esmentat abans, la manca de places a les escoles públiques va comportar altres propostes per fer front a la necessitat d'escolaritzar els infants. Per una part, hi va haver una iniciativa des de grups d'esquerres per crear un ateneu obrer amb una escola laica en què va treballar el mestre Lluís Castellà. Una altra fou la Unió Liberal, fundada l'any 1891. Era un edifici magnífic que destacava a la ciutat per la gran quantitat de recursos culturals i socials de què disposava. S'hi va instal·lar una escola per a infants l'any 1913 a càrrec de Pere Vegué. Aquesta entitat, que va aglutinar l'activitat cultural laica, va ser un model de treball actiu i compromès. L'any 1926 l'escola va prendre un aire encara més avançat per l'aplicació del model de l'escola nova

³ Aquest fet es va poder aclarir durant el procés de recerca per a l'elaboració d'un document que expliqués l'evolució del fet educatiu a la ciutat. Aquest nom es podia llegir a la façana de l'escola graduada Pereantón, mig esborrat pel temps, la pluja i conservat per la indiferència, a través de tot el franquisme; era un nom mut. Un cop identificat i situat en l'època, vàrem entendre per què durant el període del CENU s'havia triat aquest nom per a una escola que de fet era de l'Estat i que malgrat que no entrés en el procés de rehabilitació d'edificis, sí que va viure un canvi de nom i va quedar impregnada del nou procés revolucionari.

Tot aquest procés es pot consultar a SERRA, Rosa (*et alt.*). «Canvi i continuïtat de l'ensenyament a Granollers 1857-1994». *Estudis*, núm. 6 (1995), p. 92-94.

a càrrec del mestre Joan Montaña. El 1928 s'obre l'escola per a noies a càrrec de Maria Tuset, alumna de l'escola Blanquerna, que va portar a la ciutat el mètode Montessori. Aquesta va deixar l'escola de la Unió i, a partir del curs 1930, amb la creació d'un patronat, va dirigir l'escola Montessori de Granollers en un edifici de la família Maspons al carrer del Príncep de Viana. Eren uns baixos amb porxos frescos a l'estiu i un jardí, amb un hort molt gran, on es podia treballar i jugar amb amplitud i comoditat. Aquesta escola va estar oberta fins a 1936. Després de la guerra es tornà a obrir fins a la jubilació dels mestres Muntanya i Tuset l'any 1960. Els infants que van tenir la sort d'anar a aquesta escola encara recorden la serenitat i calidesa que s'hi vivia.

Una altra iniciativa per assegurar l'escolarització de la mainada era la creació d'escoles situades en cases, bastides en els menjadors o en algunes habitacions adaptades; eren centres relativament petits a càrrec de pocs mestres generalment de la mateixa família. No eren edificis construïts per ser escoles, sinó que es trobaven en cases o pisos. Aglutinaven els nens i les nenes que vivien en els carrers del voltant, de manera que s'establí un veïnatge proper i domèstic; eren centres que no disposaven de gaires serveis, el pati per al joc era l'eixida de la casa i sovint, com que els mestres vivien en el mateix edifici, cap al migdia l'escola s'omplia de l'olor del dinar cuinat. Assistir a aquestes escoles era sentir-se a casa. Eren centres en què es treballava de valent i s'oferia una escolarització sòlida i concreta. A més, no requerien pagar unes mensualitats costoses, cosa que facilitava l'assistència dels fills i les filles de famílies obreres, menestrals i en alguns casos de petits comerços. Tampoc no hi havia la càrrega d'uniformes costosos, es demanava una bata generalment blanca per treballar durant les hores de classe, amb un recanvi a mitja setmana. Eren escoles completes perquè hi havia una gran proximitat i coneixença entre famílies i mestres; un treball vigilat i una permanència constant en el professorat, fet que consolidava els criteris pedagògics generalment basats en el treball, l'estudi i la polidesa en el tracte. Eren generalment escoles de primària. Hi havia escoles properes a l'ensenyament més modern, d'altres al més convencional, i generalment s'hi impartia religió catòlica, tot i que no eren centres que depenguessin de cap congregació, sinó que era una matèria prescrita per les lleis. També despuntà d'aquest grup algun centre laic. La ciutat disposava d'un equipament d'escoles religioses, foren els centres que reberen el canvi més radical per l'aplicació del CENU, és per això que se'n parla un cop explicada la intervenció del nou govern en matèria educativa.

4. INTERVENCIÓ DEL CENU EN EL MAPA ESCOLAR DE LA CIUTAT

La Guerra Civil va impulsar una revolució social que de fet ja era latent en la societat catalana; es va produir la radicalització de les postures i el tancament d'escoles. En el cas de les escoles vinculades al moviment de l'escola nova es va perdre l'impuls i el caliu. El CENU es va aprovar a Barcelona el 27 de juliol de 1936 i es publicà en el BOGC dos dies després, amb la voluntat que s'apliqués a tot Catalunya. En el Decret es definien les línies programàtiques de treball i la ideologia que es volia impulsar des del govern:

La voluntat revolucionària del poble ha suprimit l'escola de tendència confessional. És l'hora d'una nova escola, inspirada en els principis racionalistes del treball i de la fraternitat humana. Cal estructurar aquesta escola nova unificada, que no solament substitueixi el règim escolar que acaba d'enderrocar el poble, sinó que creï una vida escolar inspirada en el sentiment universal de solidaritat i d'acord amb totes les inquietuds de la societat humana i, a base de la supressió de tota mena de privilegis.

Els principis bàsics d'aquest nou plantejament educatiu requereien en la finalitat d'impulsar una escola que fos única, laica, gratuïta i l'ensenyament de la qual s'impartís en llengua catalana. Es plantejava un estil educatiu que impregnés la vida de les persones de cultura i anés des de les escoles bressol fins als estudis superiors. El Comitè va elaborar un pla general d'estudis que incorporava diversos trams educatius, en què cadascú pogués evolucionar segons les seves possibilitats. Aquesta mesura inclusiva de l'alumnat volia evitar l'abandó dels infants, l'accés prematur al món del treball remunerat o l'absentisme de les noies que es dedicaven, de ben petites, a fer les tasques domèstiques, a la criança dels germans o a atendre la gent gran de la casa.

Es van tancar les escoles privades per evitar la fragmentació social per raons de possibilitats; així que se suprimien barreres econòmiques per a l'accés a l'educació i la cultura. La gratuïtat significava, doncs, un guany social, un projecte integrador per a nois i noies, de manera que el gènere tampoc no havia de significar quedar al marge dels estudis, perquè així s'aportava el mateix currículum a les aules, i les noies no quedaven excloses de certs àmbits de l'estudi: el raonament i la ciència.

L'escola laica era un pas més per aconseguir equilibri a la societat, la confessionalitat estava reservada a l'àmbit privat. Es va voler insistir en l'esforç i la voluntat, que rauen en la iniciativa personal de voler aconseguir aprenentatges i formació en un marc formatiu general.

Aquestes mesures es van aplicar en el context de la revolució social, més enllà de la qüestió educativa i acadèmica. La reforma s'inclouïa en un pla global d'acció i d'un model social que trencava de manera específica amb el model republicà, sota l'empara del qual el CENU es va moure, però la divergència en termes d'orientació i de plantejament educatiu era un fet evident. Totes aquestes escoles privades, tant les que optaren per un ideari social i metodològic definit, com aquest darrer grup de petites escoles, foren tancades en el període que va de 1936 a 1939, perquè eren centres privats. Amb la nova reforma, es va optar per dissenyar un mapa escolar de la ciutat seguint les directrius dictades pel CENU, que només mantenia la titularitat municipal i la de l'Estat. El professorat d'algunes d'aquestes escoles de caràcter privat va passar a la xarxa d'escoles de la Generalitat; d'altres no s'hi van integrar; alguns mestres es van incorporar al front de guerra, i van arribar mestres d'altres poblacions. És a dir; el teixit de mestres que es van encarregar de la docència durant aquest període republicà en guerra va ser radicalment diferent del període de Segona República en pau i els seus precedents de l'escola nova.

5. CONFISCACIÓ I REHABILITACIÓ DELS EDIFICIS RELIGIOSOS

Pel que fa a les escoles religioses que hi havia a la ciutat, en esclatar la revolució aquestes varen seguir evolucions diferents. Així, l'Escola Pia situada des de 1933 a l'edifici que havia estat el Col·legi Sant Josep de la Salle dels Germans de les Escoles Cristianes, al carrer Nou, l'any 1936, fou malmès i es cremà l'edifici modernista dissenyat per Manuel Raspall. En acabar la guerra, l'Escola Pia es traslladà a l'edifici de Segon Ensenyament de la ciutat i el lloc durant molts anys fou un solar sense edificar. No fou fins a la remodelació de la plaça de l'Església, amb la recuperació d'aquests terrenys i de la zona històrica de les muralles medievals a principis del nou mil·lenni, que aquest espai es convertí en zona d'habitatges. Al costat de l'església Sant Esteve, hi havia el Centre Catòlic, fundat l'any 1881, patrocinat per una societat de prohoms que va construir un edifici per a les dependències parroquial i cultural, amb un gran teatre on anaven els alumnes de l'Escola Pia a fer representacions i lectura de textos dramatitzats. En aquest edifici es va obrir una escola nocturna per a obrers adults catòlics. L'any 1936 es va cremar l'edifici. Posteriorment, durant el franquisme, es va construir un edifici senzill per al Centre Catòlic a la plaça de l'Església on es van instal·lar dependències parroquials i, als anys seixanta, es va bastir una petita escola per a infants. Aquí s'inicià també el

moviment d'escola nova a la ciutat, emparada per algunes famílies vinculades a l'escola Montessori, al catalanisme latent que no s'havia perdut i que va rebrotar en ple franquisme.

La congregació de les Germanes Carmelites de la Caritat s'instal·la a la ciutat a mitjan segle XIX, l'any 1855, per atendre l'hospital dels Caputxins. En unes petites dependències, obren una escola per a noies. L'any 1886 s'instal·len al centre de la ciutat perquè les nenes que hi assistien no haguessin de travessar les vies del tren quatre cops al dia, pel risc que representava, atesa la circulació del ferrocarril i el tràfec de les mercaderies. Un cop al centre, primer van estar en un pis a la plaça Gran i després es van instal·lar en un edifici ampli, de tres plantes, al carrer de l'Alba. Aquest edifici l'any 1936 fou confiscat i esdevingué el grup escolar número 1 Ferrer i Guàrdia, nom del pensador i pedagog català de l'Escola Moderna; el carrer passà a anomenar-se Wilson. Aquest centre tenia una capacitat de sis-cents alumnes distribuïts en dotze aules. Un cop acabada la Guerra Civil, l'edifici va retornar a la congregació i s'hi iniciaren les classes. Actualment, aquest centre forma part del teixit de les escoles pies i hi queda una petita comunitat de germanes carmelites com a testimoni del seu treball, al costat de la comunitat de l'hospital, que enguany ha estat reconegut per la corporació municipal amb la medalla d'or de la ciutat de Granollers.

Les religioses de Sant Josep s'havien instal·lat a Granollers l'any 1913 i des de 1922 vivien en el convent, conegut com *de les monges josefines*, al carrer de Sant Josep, anomenat després Passasserres; no era un edifici escolar, sinó que les religioses treballaven a l'escola bressol de la fàbrica tèxtil Roca-Umbert des de 1933. Era el parvulari on anaven els fills dels obrers de la fàbrica. El convent fou confiscat i esdevingué el grup escolar número 2, amb el nom del polític republicà Pi i Margall. El centre tenia una capacitat de 640 alumnes distribuïts en tretze aules. Un cop acabada la Guerra Civil, les germanes josefines retornaren al seu centre i es dedicaren a l'atenció dels infants de la fàbrica, com abans de la guerra. Aquest servei entrà en crisi, com també passà amb les fàbriques de teixit. La feina de les germanes es va traslladar a la seva comunitat i actualment regenten una residència per a gent gran.

L'Escola Antoniana dels Germans Franciscans era el Seminari de la Congregació. S'havien instal·lat a la ciutat l'any 1905, al carrer de Corró, davant de la plaça de Jacint Verdaguer, coneguda popularment com la plaça de la muntanya. Durant el període del CENU l'edifici fou confiscat i esdevingué el grup escolar número 3, amb el nom de la sociòloga i pedagoga Concepció Arenal. Tenia una capacitat per a 360 alumnes distribuïts en set aules. Un cop acabada la Guerra Civil, aquest centre franciscà fou un centre de formació per

als religiosos de l'orde i un centre escolar per a alumnes interns. Actualment manté l'activitat formativa i també atén la població vinguda d'altres països que pateix una situació precària, amb una capacitat de gestió setmanal de dotació d'aliments i de roba. També fan una tasca divulgativa d'atenció sanitària de dependències i marginalitat.

Aquests tres edificis religiosos, més el parvulari privat de Victòria Calafell, ubicat a la zona del barri de l'estació del Nord al carrer de Llorenç Ardid, amb una capacitat de cinquanta alumnes, foren el patrimoni de les escoles del CENU a Granollers. Seguint la normativa vigent fou l'Ajuntament de la ciutat que oferí aquests centres per formar part de la xarxa d'escoles de la Generalitat. Abans de ser acceptats, els arquitectes hi feren una visita i elaboraren un informe tècnic per a l'adequació d'aquests edificis per a ús escolar. Un cop fetes les obres pertinents, foren acceptats i s'hi escolaritzà la població infantil de la ciutat. Pel que fa a la qüestió de la calefacció, es va plantejar en una reunió extraordinària del comitè local del CENU per tractar especialment d'aquestes instal·lacions.⁴ Tot seguit es va desglossar el valor del pressupost de les reparacions de les escoles del CENU. Apareix en l'informe municipal de 27 febrer de 1937, signat per l'alcalde Manel Fabregat, del qual s'ha extret el valor pressupostari que s'exposa tot seguit:

1. TAULA DE LA INVERSIÓ ECONÒMICA

Grup escolar	Reconstrucció i habilitació	Instal·lació de calefacció central	Total
Núm. 1 Ferrer i Guàrdia	97.539,85 ptes.	15.500	113.039,85 ptes.
Núm. 2 Pi i Margall	61.295,77 ptes.	12.000	73.295,77 ptes.
Núm. 3 Concepció Arenal	56.385,79 ptes.	-----	56.385,79 ptes.
Total			242.721,41 ptes.

Durant el primer terç de segle es va produir un fort interès per l'arquitectura escolar, cosa que es pot centrar en l'obra del GATCPAC,⁵ iniciada l'any 1928 amb una visió de l'arquitectura funcional, moderna i sobretot social.

⁴ Ordre de l'alcaldia de l'Ajuntament de Granollers, 21 de desembre de 1936. Tema: instal·lació de la calefacció central a grups escolars.

⁵ GATCPAC és la nomenclatura que defineix el Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània. Aquest grup va viure quatre etapes:

Fundació. Estudiants inquiets: 1925-1930. L'arquitectura s'apropa als nous invents i a l'aparició d'una nova tecnologia que revoluciona els paràmetres socials i les relacions entre les persones, la cultura i la societat.

Durant la Guerra Civil, la seva activitat es veu modificada i molts dels seus membres s'integren en el Sindicat d'Arquitectes de Catalunya, que es va encarregar de vetllar i fins i tot dissenyar la rehabilitació d'aquests equipaments escolars. Un cop els edificis comencen a funcionar, encara es troben a faltar alguns aspectes; per exemple, amb referència a l'esport, als delegats de les seccions d'esport dels grups escolars Pi i Margall, Concepció Arenal i Ferrer i Guàrdia, els manca un camp on poder-lo practicar, de manera que en aquell moment es fan servir les «esplanades». Són uns terrenys a la part sud-est de la ciutat, prop de la via del tren, i s'han de travessar diversos carrers per arribar-hi. Per evitar aquest fet, els mestres demanen:⁶

Que sigui una realitat la municipalització del camps d'esports del Granollers S.C., a fi que en la nova estructuració que hom doni al nostre estadi es compti amb els petits esportistes de les seccions escolars d'esports locals.

Tornant als edificis, cal dir que foren rehabilitats seguint unes mesures d'higiene i de salubritat; tenint en compte la mida de les aules, la il·luminació, etc. Foren dissenyades des del pensament saludable de la vida que es va potenciar arreu d'Europa durant el primer terç del segle XX. A l'arxiu històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, hi ha un important fons sobre les reformes d'escoles d'aquest període. De les escoles de Granollers no hi ha els plànols, però a la nostra ciutat es van guardar els informes en què es descriuen les observacions en matèria d'arquitectura escolar.⁷

Arrelament. Arquitectes per la República (1931-1936). La proximitat amb l'arquitectura europea fa evolucionar aquest grup cap a una idea de funcionalitat. Ofereixen aquest nou model als nous dirigents. Una nova visió de la ciutat unida a una nova visió social amb la construcció de nous equipaments públics sanitaris i educatius.

Guerra Civil. Canvi de rumb (1936-1939). El seu local és requisat, alguns dels seus membres van al front, a l'exili i d'altres s'integren al Sindicat d'Arquitectes de Catalunya. Els que porten endavant la rehabilitació d'aquests nous edificis escolars del CENU estan a les ordres del nou govern.

Final. Arquitectes silenciats. Amb la derrota de la República els membres del grup més compromesos són sotmesos a depuracions i càstigs. Aquest esplèndid grup d'arquitectes queda dissolt.

⁶ Sol·licitud signada per divuit persones i presentada a l'Ajuntament el 7 de juliol de 1937.

⁷ Vegeu SERRA, Rosa. *L'ensenyament primari durant la II República a Granollers 1931-1939*. Granollers: Gràfiques Garrell, 2001, p. 105-115, en què es desglossen aquestes actuacions, que són un llegat de bona voluntat arquitectònica.

6. INTERVENCIÓ DEL CENU EN EL NOMENAMENT DEL PROFESSORAT

L'educació a Catalunya durant el període del CENU va ser dirigida des de la Generalitat. S'establiren tractes per a l'equipament escolar i fins i tot per als nomenaments de mestres, amb els ajuntaments de cada municipi. En poc temps es va avançar molt en protocols i resolucions, de manera que sense cap mena de dubte es pot afirmar que ambdós estaments van actuar amb una gran capacitat de gestió i de maniobra. Durant el procés revolucionari, el nomenament de mestres, la distribució de les places escolars i les substitucions de les places que anaven quedant vacants, va anar a càrrec del CENU. Es feien les propostes en l'àmbit local sobretot per als mestres que provenien d'escoles clausurades; persones amb estudis superiors, sense el títol de mestre però a qui es concedia la possibilitat d'exercir la docència, atesa la manca de mestres. Després, aquests nomenaments locals es passaven a la seu central, a Barcelona, perquè s'aprovessin les noves destinacions.

L'orientació que va prendre l'escola durant la Guerra Civil fou d'una transformació física del paisatge escolar, però també d'una transformació en els models que havien sostingut el mapa escolar de la ciutat. Cal dir que el professorat de les escoles religioses fou dispersat i en alguns casos perseguit. L'alumnat, per raons diverses, també es va dispersar i, a més, van arribar alumnes refugiats. Tot i l'impuls d'engrandir el cos social de l'escola, la migradesa de recursos, la inestabilitat i la indefensió que provocà la guerra contra la població civil, va acabar reduint tot aquest alè renovador i transformador de la societat que s'havia gestat llargament.

Del cos de professorat que per nomenament de la Generalitat va ser destinat a les escoles creades pel CENU, es poden fer dos grups: els vuit mestres que provenien de les escoles privades nomenats durant el mes de gener de 1937 i les disset persones amb estudis de secundària que van sol·licitar exercir el magisteri a les noves escoles creades, van passar pel concurs oposició i van treballar a les escoles del CENU. De totes les dades sobre el professorat que va treballar durant el CENU a Granollers, s'ha elaborat aquest quadre, en què s'especifica la distribució segons el tram educatiu dels infants de parvulari i primària i la distribució del professorat segons aquests trams i segons el gènere. Cal dir que en els tres anys que va durar aquest període hi va haver desplaçaments en els llocs de treball, per la incorporació del homes al front de guerra; per canvis de localitat d'alguns mestres; per raons familiars o per jubilació i defunció, i per les substitucions que es van anar cobrint.

2. TAULA DEL PROFESSORAT

	Escoles de l'Estat			Escoles del CENU			Total de mestres	
				Professorat d'escoles tancades		Professorat interí		
	Pàrvuls	Primària	Unitària	Pàrvuls	Primària	Pàrvuls i Primària		
Dones	4	15	1	2	5	8	35	64,8 %
Homes	0	8	1	0	1	9	19	35,2 %
Total	4	23	2	2	6	17	54	100 %
	7,40 %	42,6 %	3,70 %	3,70 %	11,1 %	31,50 %		

El nou govern va intervenir en matèria educativa i va voler eradicar les mancances amb l'adequació de grans grups escolars preparats per a escoles del poble. Aquesta era la voluntat del decret del govern de la Generalitat de 23 de juliol de 1936, que manava a l'Escola Normal de la Generalitat que es fes càrrec de totes les escoles confessionals de Catalunya, per tal de convertir-les en escoles del poble. Cal dir que en l'aplicació d'aquest decret s'ha constatat un fet que és rellevant. Investigant la vida professional de Jaume Vivé i Aerm sabem que tenia una escola privada i laica a Granollers. Per ordre i aplicació del CENU, l'escola es va clausurar, i el mestre fou nomenat per anar a Santa Eulàlia de Ronçana, a l'escola municipal situada a l'edifici particular de la família Brustenga en el barri del Rieral.⁸ A la sala del primer pis es va situar l'escola de primària i mixta. La data del nomenament era l'1 d'octubre de 1937.⁹ Fins al 30 d'agost de 1938, que Can Brustenga és sol·licitat com a cen-

⁸ El dèficit escolar era un fet generalitzat, com ja s'ha apuntat a l'inici; Santa Eulàlia de Ronçana rep la visita de la inspectora d'Ensenyament Josefa Herrera i deixa el testimoni següent:

«Considero muy necesaria la construccion de unas escuelas unitarias, una de niños y otra de niñas, a lo menos una de mixta para la barriada llamada del Rieral que por la distancia a las escuelas existentes les es incómoda su asistencia; por lo qual, recibida la conveniente respuesta oficial, se dirigirán inmediatamente al Estado en demanda de subvención últimamente prometida en sus disposiciones. Santa Eulàlia de Ronsana, 24 de diciembre de 1932. Presidente. Josep Brustenga». Acta del Consell Provincial de primària reunida la Junta Local escolar de Santa Eulàlia de Ronçana, a la casa consistorial.

⁹ Fou un nomenament municipal, es troba en el Llibre d'actes 1936-1945 (p. 45), l'alcalde era Joan Francàs.

tre de Reclutament, Instrucció i Mobilització núm. 1 de Terrassa, s'utilitzà la casa i les terres per a aquesta finalitat. S'acordà cercar un altre local per a l'escola i les persones que hi vivien.¹⁰ El dia 22 d'octubre de 1938 es nomena Antoni Campmany¹¹ com a successor de Jaume Vivé en la feina de mestre, i ja es presenten dificultats de local per exercir la docència. Al mes de novembre del mateix any tornen a aparèixer les dificultats per disposar de local, cosa que demostra una inestabilitat en el municipi per trobar lloc on ubicar l'escola; els fets de guerra s'anaven imposant. Aquests esdeveniments aporten noves dades sobre l'ús dels edificis per a escoles i expliquen una mica més el trasbals per efectes de la guerra. En aquest cas no es produí el procés d'exclaustració i adaptació posterior quant a arquitectura escolar, sinó que en la Comissió Municipal del dia 4 de novembre de 1936¹² s'acordà que s'havia de desallotjar l'edifici per tal d'habilitar-lo ràpidament per a escoles. Aquest fet ens demostra que sovint els imperatius de la guerra van prevaler per damunt de les normes del CENU. En canvi, es va mantenir la doble titularitat a les escoles del poble, es van mantenir les escoles de l'Estat obertes amb nombrosos alumnes, es va aplicar la normativa del CENU quant a coeducació, perquè es troben les llistes d'assistència amb noms de nois i noies.

He volgut afegir aquesta referència per contribuir a explicar un pas de la història local, no tant com la rajola d'un mosaic en què la visió pot ser de contrast, sinó més aviat com un calidoscopi en què els petits fets que ocorregueren en cada poble o ciutat del nostre país estaven estretament vinculats i no es poden entendre uns sense els altres, amb l'aportació de coneixement per assimilar tota la complexitat d'un temps difícil en què tothom, d'una forma o altra, va patir la guerra.

7. NOVA ORGANITZACIÓ ESCOLAR

El nou govern sorgit de la revolució estava convençut de poder canviar l'estructura de l'equipament escolar, d'aplicar la reforma pedagògica i de promoure la formació permanent del professorat. L'eclosió social que va produir l'apli-

¹⁰*Ibidem*, p. 58.

¹¹*Ibidem*, p. 60-61.

¹² En la comissió ordinària de l'Ajuntament en ple del dia 13 de novembre de 1936, s'insisteix: «...que per convertir les escoles de casa Brustenga se'ls reclamen les claus en un termini d'un dia i han de deixar els mobles dins aquesta fent immediatament l'habilitació». Llibre d'Actes. Sessions, núm. 1, 1930-1949. Consell Municipal. Caixa d'Arxiu núm. 325.

cació del CENU anava unida al canvi de mentalitat que es volia proposar des de la Generalitat aplicant el model promogut pel pedagog Ferrer i Guàrdia i les escoles racionalistes. Hi ha algunes dades que les escoles de l'Estat van seguir les directrius del CENU quant a aplicació dels nous mètodes de l'escola nova. Tanmateix, no es pot generalitzar aquesta afirmació ni en la totalitat dels municipis ni de les escoles de l'Estat, perquè depenia molt de la formació dels mestres i també de les condicions de guerra, que afavorien el desplaçament de l'alumnat a la pagesia; lluny dels escenaris del front o de la proximitat dels bombardeigs per mar, se cercaren indrets més segurs i en què es trobés aliment més fàcilment. L'absentisme escolar es va anar generalitzant. Però de manera esparsa es troben documentades sortides fora de l'escola en alguns municipis estudiats. A Santa Eulàlia de Ronçana, un municipi rural proper a Granollers, es troben documentades quatre excursions dels alumnes de l'escola fora del municipi, una d'aquestes a Barcelona.

Quant a calendari escolar, es pot afirmar que era un fet que els centres públics van seguir el mateix calendari que les escoles del CENU i van regir-se per les directrius de la nova administració. Durant el primer trimestre es va treballar fins a cap d'any i les vacances d'hivern passaren a ser de l'1 al 9 de gener de 1937, un període conegut com la Setmana de l'Infant perquè no se celebren les festes de caràcter religiós de Nadal. A la primavera se celebraven les festes de la Bona Voluntat; n'hi ha una d'enregistrada al parc de Montjuïc de Barcelona, que Laya Films va difondre en un dels seus documentals.¹³ Des del CENU es destaca la voluntat d'eixamplar la cultura entre la població de les ciutats. Hi ha documentada una convocatòria del Comissariat de Cultura de la Generalitat de Catalunya en què s'especifica:¹⁴ «El Consell de l'Escola Nova Unificada entre les seves activitats té en projecte impartir una sèrie de cursos sobre diverses matèries en tots els indrets de Catalunya.»

Calia que la població s'inscrigués a la proposta presentada i les dades sobre el tema, els inscrits i el lloc fossin trameses a la secretaria del CENU, al carrer de Pi i Margall, 82 de Barcelona. És a dir; el CENU volia anar molt més enllà de l'escolarització i l'alfabetització dels escolars, volia ser l'impulsor d'una xarxa que ampliés l'accés al coneixement. Granollers també va contribuir a

¹³ Es poden veure aquestes dues festes en el recull de documentals *Menjadors Escolars*, de Laya Films, una productora de cinema promoguda des del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya.

¹⁴ Generalitat de Catalunya. Comissariat de Propaganda. Departament de Distribució, Barcelona, juny de 1937.

aquesta difusió de la cultura. Des de la Biblioteca Popular es va comunicar al conseller de Cultura de l'Ajuntament de la ciutat que es faria una exposició de llibres nous de la secció infantil com a acte per celebrar la Diada del Llibre a la sala de la Biblioteca, al mes de juny. L'exposició va durar un parell de setmanes i es va poder visitar a les hores en què la Biblioteca acostumava a estar oberta.¹⁵ Tots aquests fets corresponen a un comú denominador de la nova administració, perquè se n'han trobat dades a diversos indrets de Catalunya, fet que demostra la seva aplicació sistemàtica.

8. FORMACIÓ PERMANENT DE PROFESSORAT

Des del CENU es volia treballar a favor de l'educació dels mestres, sobretot en aplicació de noves tendències pedagògiques que emanaven dels principis de l'escola nova. Amb referència a aquest punt, tenim el testimoni que va deixar escrit la mestra Maria Brau Auferil en el seu diari durant la Guerra Civil:

En el Ferrer i Guàrdia jo vaig aprendre a fer de mestra, perquè fins aleshores els meus coneixements sobre pedagogia els havia adquirit en els llibres, però de la pràctica del sistema Montessori i Décroly en vaig aprendre en el Ferrer i Guàrdia. Allà veia com treballaven els senyors Montaña i la senyora Roure i també aprenia de les conferències que, de tant en tant, ens venia a fer el senyor Alexandre Galí i Doreste i d'altres. A més, hi havia les visites a escoles com Blanquerna, Pau Vila, del Mar, etc., en què solament havies de mirar i escoltar, admirat.¹⁶

Sembla, doncs, que l'interès pedagògic era un fet entre el professorat de la ciutat. Un dels principis del CENU era l'ensenyament del català a l'escola. En el moment d'aquesta aplicació alguns mestres es van mostrar inquietos perquè no dominaven prou la llengua catalana escrita i van considerar necessari formar-se en aquest aspecte. Així, doncs, els mestres del CENU de Granollers van demanar a la Generalitat que s'organitzés un curs de català per poder estar més

¹⁵ Informe emès per la directora de la Biblioteca en què explica el fet que el dissabte i diumenge la biblioteca tancarà per poder preparar l'exposició. Granollers, 10 de juny de 1938.

¹⁶ Es pot llegir el text sencer a SERRA, Rosa. *L'escola primària a Granollers...*, 2001, p. 149-156.

ben preparats. Aquest curs va tenir una durada de tres mesos, amb tres classes setmanals. El va dirigir la Direcció d'Ensenyament de Català i el va impartir el mestre Joan Montaña i Pradera, del grup escolar número 1 Ferrer i Guàrdia.¹⁷ La mestra Maria Brau i Auferil recorda en el seu diari:

Jo tenia molta cura abans d'escriure a la pissarra, no estava gaire forta en català, sort del senyor Montaña, que ens feia classes de català al vespre fins als dies dels exàmens. Juntament amb la senyoreta Roure tinguérem la sort que ens examinés i ens signés el certificat el mateix Pompeu Fabra.¹⁸

Encara en aquest tema, i per acabar d'arrodonir els testimonis de la feina en equip i la voluntat de treball que es vivia en aquests centres, Joan Triadú i Font, en el seu diari, escriu:

Dijous, 3 de febrer de 1938: la senyoreta Brau, que tenia un col·legi, és molt pràctica i ens ajuda molt als nous, com la senyoreta Vidal i jo, que tot just comencem. M'agrada aquesta estona. Divendres, 9 de setembre de 1938: la senyoreta Brau és un ajut també per al català, em va recomanar els exercicis de Marvà de la Barcino. He anat a la biblioteca i n'he portat diversos llibres.¹⁹

Pel que fa a l'ensenyament a les aules, s'impartia en català i castellà. També s'hi ensenyava francès.

9. EFECTES DEL BOMBARDEIG A LA CIUTAT

Es fa estrany que les ciutats obertes es convertissin en objectius de guerra, però fou així. Aquest fet tan cruent, insòlit i desolador es va produir des de mar amb atacs des de vaixells i des de l'aire,²⁰ amb l'aviació feixista que va ajudar

¹⁷ La sol·licitud dels mestres rep resposta el 31 de juliol de 1937 i aquest curs de català s'aprova en el DOGC del 5 d'agost de 1937. L'aprova el cap de Negociat d'Ensenyament, el senyor Gual. També s'estableix que s'acabarà el 30 d'octubre del mateix any.

¹⁸ SERRA, ROSA. *L'escola primària a Granollers...*, 2001, p. 155.

¹⁹ TRIADÚ, JOAN. *Dies de memòria. 1938-1940. Diari d'un mestre adolescent*. Barcelona: Editorial Proa, 2002, p. 41.

²⁰ L'aviació que va bombardejar Granollers procedia de Mallorca. No obstant això, en el cel de Barcelona devia ressonar mentre passaven perquè en el diari de la senyoreta Satué, de l'Escola Baldiri Reixac

el govern sublevat. Granollers es va convertir en un objectiu més, com tants altres indrets del nostre país. De resultes d'aquests fets, el grup escolar Lluís Castellà fou bombardejat el 31 de maig de 1938 i la secció est de l'escola quedà inutilitzada. Hi morí el mestre Joan Bonet, que era allà quan començaven les classes, a les nou del matí, el moment d'entrar els infants a l'escola. Aquest va ser un dels motius pels quals aquest bombardeig va afectar tant la població que anava a l'escola i a les cues de racionament. Aquest fet tan trist per a la ciutat i per Catalunya va significar un trasbals impactant. El relata el mestre Joan Triadú, que treballava al grup escolar número 1, ho va viure i en fa una descripció colpidora:

Granollers ha estat intensament bombardejat, per primera vegada, per l'aviació enemiga. Cinc avions han sembrat la mort i la desolació. Ha estat al matí, sí al matí, en ple sol, un dia com els altres, amb tots els mestres al pati de l'escola. Toquem el xiulet i formem files. Entrem a l'edifici. Som a dins, sentim que passen avions, però no en fem cas. Comencem a pujar l'escala, ja som a mitja escala i de sobte una explosió horrible, seca, tallant, seguida d'altres i del soroll esberlat de les cases que cauen. A terra tots! Jo em quedo dret donant ordres.²¹

del Parc Güell de Barcelona, escriu: «31 de maig de 1938. Han tocat els senyals d'alarma, ens hem traslladat al bosc i allà hem fet la conversa (ciències); després de l'esbarjo hem pogut fer el problema i el llenguatge.» El diari de classe de la senyoreta Satué de 1938 procedeix de l'Arxiu Històric de l'Institut Municipal d'Educació de Barcelona. És la llibreta de classe, en què la mestra escrivia el programa diari de treball i les observacions fetes durant el dia. És un document original, de gran vàlua per la didàctica i el relat viscut.

²¹ TRIADÚ, Joan. *Dies de memòria...*, 2002, p. 31: «Tinc nois grans que se m'agafen a les cames plorant com criatures. Crido l'ordre de sortir de seguida al pati i quedar-nos estirats a terra i prop de les parets. Esperem uns moments i tot seguit entren cridant les mares, cadascuna buscant els seus, sense mirar res més i se'ls emporten malgrat que els diem que hi ha perill. Els mestres serens, sí serens, però els veig blancs com el paper. Les dones i noies aguantant-se el plor, tremolant, voltades dels infants que esperen que els vinguin a buscar i volen saber què ha passat a casa seva.

Les bombes han caigut cap al centre, sobretot a la plaça del mercat i molt a prop d'allà on dormo. Ens arriba als ulls fum i pols portats pel vent i ens omple el nas. L'atac ha agafat de ple les cues de gent que anava a comprar menjar. Sembla que hi ha més d'un centenar de morts i molts més ferits. No he pogut dir als pares que estic bé perquè no funcionen els telèfons. Són les deu del vespre. Hi ha quietud, però l'aire fa pudor.» (Dimarts, 31 de maig)

«Quina vida més agra! Al mercat avui no hi havia gairebé ningú. Silenci a les cases i al carrer, amb draps negres als balcons. Plors continguts i dol a les cares. No es mouen ni les fulles dels arbres. Pau de mort. A l'escola més mestres que criatures. Aire diàfan de juny i els camps que es veuen tenen el color daurat del blat.» (Dijous, 2 de juny).

Com que es va bombardejar l'escola graduada i es tractava d'un centre públic, des de la Inspecció Provincial de Primera Ensenyança de Barcelona es va atendre el problema i es va vetllar pel restabliment correcte de la situació educativa. La inspectora Leonor Serrano va enviar diversos comunicats a l'alcalde de Granollers per assabentar-se de les mesures que es prendrien per arrecerar l'alumnat, vist que l'edifici es tancava com a mesura de seguretat, perquè havia quedat malmès en caure una bomba pel sostre i explotar dins de l'escola.²² Es van aplicar algunes solucions educatives; no obstant això, les mesures que es van prioritzar de forma immediata foren la protecció civil. El 3 de juny surt un pregó des d'alcaldia en què es fan les recomanacions següents:

Es comunica que totes les famílies que sense ser perjudicades pel bombardeig hagin abandonat llurs domicilis tenen, a partir del pregó, vint-i-quatre hores per tornar-hi. Si no ho fan així, la comissió de l'Estatge en disposarà. Esperem que el poble denunciarà els habitatges afectats.

Pocs dies després, el 14 de juny, s'emet un comunicat des de l'alcaldia de Granollers signat per l'alcalde Pere Iglesias Viadé en què es fa la petició següent a la població civil de la ciutat:

En les derivacions del bombardeig s'ha demanat que es reunixin a l'Ajuntament tots els trossos de bombes o metralla que s'hagin pogut recollir. Es prega, per tant, als veïns que posseïxin trossos de bomba o metralla que els lliurin tan aviat com puguin a l'Ajuntament.

L'endemà mateix, el 15 de juny, en un altre ban, l'alcalde adverteix: «Es faran proves amb la sirena. Es posa en coneixement del públic perquè no s'alarmi».

Després del bombardeig va minvar molt l'assistència dels alumnes a l'escola. Com es va recuperar l'escolarització dels infants, és un fet poc documentat. Ens han quedat els retalls de memòria d'alguns nens que van viure aquell moment, i sembla que els van repartir entre els altres centres. Alguns van anar al grup escolar número 1 i al pati es va fer un petit cobert amb taules i cadires. Els testimonis recorden que eren fosques de fum, devien procedir de l'escola. En parlen poc i de forma sobtada. Aquest fet no l'he trobat documentat,

²² Inspectora Leonor Serrano. Barcelona. Protocol enviat a Granollers amb data de 17 de desembre de 1938.

són escltexes de records que han quedat en algunes persones grans que aleshores eren infants. Potser aquest fet no està resolt del tot i no es va comunicar als serveis educatius pertinents. No és que ho justifiqui, però no em sorprèn, perquè aquell dia va ser molt traumàtic per als grans i entre els infants, que van perdre la seva escola, i el mestre. La por devia ser tan forta que la reincorporació a un centre escolar és un fet difús, que sincerament entenc, i que com que sóc filla de Granollers, comparteixo.

No costaria de dir que després de sentir el soroll, la pudor i la por del bombardeig, la gent de Granollers ja no sabia com havia d'actuar ni què havia de fer. Allò més traumàtic era buscar entre la runa els seus familiars, ferits o morts. Buscar en els hospitals i en el cementiri; en ambdós llocs la fila de persones esteses era esfereïdora. Després de tot això, és difícil fins i tot pensar. Aquest no va ser l'últim impacte aeri sobre la ciutat, però va ser molt cruel.

El ressò del bombardeig va arribar més enllà de l'àmbit local. S'han trobat algunes cartes a l'Ajuntament de persones que demanaven informació sobre familiars que residien a la ciutat:

6 de juny de 1938. Pedro Carretero es troba en campanya a 211, Brigadas Mixtas de Carabineros, Segundo Batallón. Compañía de Ametralladoras. Ejército de Levante Base 6ª CC núm. 13. Demana per Maria Carretero Olivares i Maria Noguera Vidal.

11 de juny de 1938. Jorge Molina Machado és a la central d'Escambray, província de Santa Clara, Cuba. Demana a l'alcalde municipal per José Molina Machado, que està desplaçat al front i per la seva família i neboda que viuen a Granollers.

17 de juny de 1938. Barcelona. Des de la llar d'infants Joaquim Costa, dels Serveis d'Assistència Social de la Generalitat de Catalunya, el senyor Jaume Cardús demana per Angeleta Ferrer, que viu al carrer de les Travesseres i que és mare d'una nena de la llar.

26 de juny de 1938. Roberto Riba, del carrer d'Alberdi, 110, a Argentina, demana per Josefa Ribas, que viu a la plaça de les Olles de Granollers. En la carta diu: «He sabido por radio del bombardeo».

Després d'aquell dia, res no va ser igual, la vida continuava, i molta gent es va quedar a Granollers. Continuaven els seus horaris de feina i d'escola; intentaven desenrutar la ciutat i organitzar-se enmig del desordre del nou ordre imposat, amb un càstig tan sever contra la població civil. Des de l'Ajuntament es demana ajuda al Fons de Solidaritat amb seu a Barcelona:

Una altra vegada aquest Ajuntament es veu obligat a adreçar-se a vostè per demanar la seva abnegada ajuda en favor de la població civil i refugiada castigada des del bombardeig que va sofrir la nostra ciutat i que en aquest moment no té possibilitat de donar solució als múltiples casos que es presenten d'ajuda a famílies indigents —refugiats i civils— turmentades pel fred intens d'aquest hivern i pels nombrosíssims casos de diftèria i febre tifoide que hi ha a la ciutat, a part d'altres malalties pròpies de l'època i agreujades per la manca d'aliment i de roba d'abric. De totes aquestes calamitats, com no podia ser d'una altra manera, els infants són les primeres víctimes, i per humanitat hem de fer tots els esforços possibles per salvar aquestes víctimes innocents de la tragèdia que viu la nostra pàtria. És per això que li preguem que si és possible ens faciliti proveïment, necessari per salvar o alleugerir la situació angoixant d'aquesta població, a base dels articles següents: roba, sabó, sucre, llet, llegum, carn, pasta de sopa i bacallà. De la seva contribució li quedarà altament agraït l'Ajuntament i tota la població.²³

Queda palès, una vegada més, que la situació de supervivència física —manca de seguretat, aliments, sanitat— aboca la població i les institucions a la desesperança, quasi a acceptar el fracàs. La intenció de desmoralitzar la població civil a base d'atacs indiscriminats va fer efecte; no en queda cap mena de dubte.

M'agradaria acabar amb una darrera intervenció, en aquest cas el record d'una mestra que va treballar en el període del CENU a Granollers. Era Agnès Vendrell, que va exercir en el grup escolar número 2:

Jo era alumna de la Mútua Escolar Blanquerna de Barcelona; estudiava ciències químiques quan va esclatar el guerra; vaig venir a viure a Granollers amb la meva mare vídua, a una petita casa de la família. Vàrem carregar el que vam poder i així vàrem arribar a Granollers. Des de l'Ajuntament es van demanar persones per fer de mestres i em vaig inscriure a les llistes, després vaig fer unes oposicions i les vaig guanyar amb la plaça del segon lloc. Treballava en unes aules on gairebé no hi havia res, al matí atenia els pàrvuls i a la tarda el infants de tercer. Cap al final de la

²³ Aquest document municipal, amb data de 31 de desembre de 1938, a Granollers, anava adreçat al senyor Vicente Mata, administrador general del Fons de Solidaritat Internacional.

guerra, a mig matí, paraven per esmorzar; jo portava unes tovalles de fil de casa meva que posava en una taula llarga i els nens es menjaven el llonguet de pa.²⁴ Hi posava un ram, perquè els nens havien d'aprendre amb formes belles, que els fessin sentir bé; unes persones ateses es comportaven amb més dignitat.

El 28 de gener de 1939, els militars rebels van entrar a Granollers; van arribar soldats alemanys que menaven els tancs i van ocupar l'escola on ella treballava. De sobte, aquella escola s'havia tornat una caserna. Agnès va anar-hi perquè hi tenia les seves coses: «Vaig parlar amb el soldat que hi havia a la porta, i em devia explicar potser prou bé perquè em deixés entrar. Així fou, vaig recuperar les estovalles de fil de la meva mare i algun altre objecte personal».

Ella en va sortir il·lesa. Em va semblar un gest d'una enteresa molt gran, fins i tot penso que va posar la seva vida sota un fort risc. Però em va dir aquestes paraules: «Enmig de la guerra, quan bombardejaven, m'enduïa els nens, carrer Passasserres avall. Travessaven un rec, darrera del qual hi havia una mata de canyes molt espessa on ens amagàvem amb els alumnes; durant el bombardeig els explicava contes perquè no tinguessin por».

És un gest noble, però ho és més si pensem que davant de l'escola hi havia una foneria que fou bombardejada. El perill era, doncs, greu, i el tenien molt a prop.

Agnès es va mantenir ferma, conscient, serena; una voluntat present que encara avui, durant les converses que hem tingut, es manifesta. Parla amb la certesa de què ha fet el que havia de fer —diu— i prop.

És interessant aquest darrer testimoni, perquè aporta el valor d'una vida viscuda, del compromís amb la seva feina i amb els infants que va atendre. És important adonar-nos de l'exemple de mestres que van mantenir la seva dignitat guanyada fins al final i una guerra perduda amb el desassossec del moment i la desestructuració del projecte escolar. Tot l'esforç de la ciutadania per cohesionar la vida civil, associativa i laboral es va enfonsar. És commovedor pensar que aquest procés es va allargar durant tants anys per gaudir, en la història més recent, de la reconstrucció global de la ciutat.

²⁴ El llonguet de pa que menjaven els infants a què es refereix Agnès no és un esmorzar ordinari, es refereix a la dotació de pa que el grup dels quàquers va aportar a tots els infants de les escoles durant la guerra. L'experiència global d'aquesta dotació es tracta a la tesi de Rosa Serra: *L'ajuda humanitària dels quàquers a Catalunya durant la Guerra Civil, 1936-1939*.

CONCLUSIONS

L'aplicació del pensament revolucionari del CENU era contundent: el tancament dels centres privats i l'exclaustració dels convents. Si es consulta la documentació de l'època, destaca la rapidesa amb què es van aplicar les mesures revolucionàries canalitzades a través d'ordres i decrets.

Les respostes als comunicats dels organismes oficials es proporcionaven amb fluïdesa, tant des de l'Ajuntament com des de la Generalitat. Hi havia la voluntat de fer funcionar el nou projecte d'adequació escolar en l'ambient insegur promogut per l'estat de guerra. Amb tot, es feren obres a les escoles que eren revisades metòdicament per garantir-ne la idoneïtat i s'escolaritzava la infància amb eficàcia, gestió i planificació dels equipaments fidels a un pensament de promoure l'educació amb la finalitat de millorar la societat. El municipi va fer un esforç econòmic per a l'adequació dels edificis i, atesa la situació de guerra i de precarietat econòmica imperant, es pot valorar que va ser rellevant. La naturalesa de les reformes correspon a les propostes d'higiene, salubritat i pedagogia proposades des de l'escola nova. Es van dotar els edificis d'uns equipaments educatius que sens dubte representaren un canvi fins aleshores sense precedents si observem la història de l'ensenyament de la ciutat.

En l'àmbit del moviment del professorat, es pot concloure que a les escoles regides per l'Estat no hi va haver desplaçaments, i molt poques substitucions, excepte per jubilació i defunció. La major part dels mestres de les escoles tancades s'adaptà al nou ordre social i laboral establert des de la Generalitat. El moviment en el professorat fou motivat per desplaçaments a altres poblacions, per trasllat al front de guerra o, com ja s'ha esmentat en els casos de les escoles de l'Estat, per jubilació i per defunció. Els nomenaments oficials de les escoles de la Generalitat seguiren els protocols establerts, hi havia mestres amb títols i els que no tenien titulació van passar pel règim d'oposicions també prescrit des del CENU. És a dir; Granollers va portar a la pràctica la reforma escolar sorgida del nou ordre social revolucionari.

Es van abolir totes les escoles privades laiques i confessionals. Es van adaptar tres edificis d'institucions religioses com a grups escolars de la Generalitat seguint uns criteris educatius i de salubritat. L'equipament escolar de la ciutat de Granollers va mantenir la doble titularitat, és a dir, les escoles de l'Estat es van mantenir obertes durant el CENU; es van tancar totes les escoles privades i es van confiscar els edificis religiosos per a ús escolar. Aquests fets van crear un nou model en el mapa escolar de la ciutat que s'havia anat adaptant a la manca de places escolars públiques.

La millora en l'equipament escolar i la renovació del professorat impulsada pel CENU foren importants, però tot això, que anava unit al procés de guerra, va sofrir el desgast progressiu de la societat civil, que patia a la rereguarda les migradeses i la inestabilitat provocada per la Guerra Civil; ambdós fets van contribuir, de manera progressiva, a l'absentisme escolar.

En el moment de finalitzar aquest article recordem els mestres, que foren testimonis, i tot i la dificultat de la guerra evocaven el treball fet a les aules amb entusiasme, l'alegria de compartir l'ensenyament en català amb els companys de feina i amb els alumnes; de sortir al camp i recollir avellanes per fer-les germinar; d'observar els canvis en la naturalesa amb esperit científic i per la seva bellesa; de cultivar l'amor a la literatura; de fomentar l'ensenyament en català, en castellà, i a més en francès, perquè aprendre idiomes conduïa a la fraternitat humana. Encara em colpeix aquella mirada plena d'esperança en una societat més justa i més digna. Tinc present, en el moment que tanco aquest article, el mestre Pere Carbonell, que ens va acompanyar en el Seminari d'Història dels Països Catalans, i em remeto a tot el col·lectiu de mestres que van viure la Guerra Civil amb una gratitud i admiració profunda, perquè van saber viure aquell període amb dignitat i avui encara aporten la frescor d'un moment que va ser inoblidable per a les seves vides.

DOCUMENTACIÓ

Per fer aquest article s'han consultat el arxius següents:

Arxiu Històric Municipal de Granollers: lligalls cultura i ensenyament 1936-1939

Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Barcelona

Arxiu Històric Municipal de Santa Eulàlia de Ronçana

Institut Municipal d'Educació de Barcelona

BIBLIOGRAFIA

BATLLE, Carme; RIBAS, Rosa. *L'ensenyament a Granollers en el període 1854-1872*. Treball de Pedagogia de la UAB, mecanografiat.

CAMPS I GIRÓ, Albert. «Els refugiats i evacuats de guerra a Granollers i el Vallès Oriental». A: DD. AA. *Revolta i Guerra Civil: 50 anys després. Granollers i Vallès Oriental* [catàleg de l'exposició, 16 de novembre-14 de desembre 1986]. Granollers: Museu de Granollers. Àrea d'història. Ajuntament, IV Centenari de la Porxada.

- FERNÁNDEZ GARCIA, Mariano. *La Unió Liberal i el Centre Catòlic, polaritzadors del teixit associatiu a Granollers (1881-1936)*. Granollers: Ajuntament de Granollers, Estudis, núm. 8, 1999.
- FONTQUERNI, Enriqueta; RIBALTA, Mariona. *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil. El CENU*. Barcelona: Editorial Barcanova, 1982.
- MASABEU I TIerno, Josep. *Alexandre Galí i la Mútua Escolar Blanquerna*. Barcelona: Associació Blanquerna, 1989.
- MONÉS, Jordi. *El pensament escolar i la renovació pedagògica a Catalunya (1933-1938)*. Barcelona: La Magrana Ed., 1974.
- SERRA, Rosa; LLOBET, Núria; GARCIA, Carme; CLADELLAS, M. Dolors. «Canvi i continuïtat de l'ensenyament a Granollers (1857-1994)». *Estudis*, núm. 6 (1995).
- SERRA I SALA, Rosa. *L'ensenyament primari a Granollers durant la II República (1931-1939)*. Granollers: Gràfiques Garrell, 2003
- SERRA I SALA, Rosa. *L'ajuda humanitària dels quàquers a Catalunya durant la Guerra Civil, 1936-1939*. Tesis doctoral presentada a la Universitat de Girona, Departament de Ciències de l'Educació, direcció del Dr. Salomó Marquès Sureda, 2006.